

ORGAN VE DOKU BAĞIŞINDA GÖNÜLLÜLÜK ESASI

Mehtap TEKİN*

ÖZ

Organ ve doku bağışı, tarafların kişilik haklarını konu edinen, istisnai bir bağışlama sözleşmesidir. Bu sebeple, Türk Borçlar Kanunu'nda düzenlenen bağışlama sözleşmesi ile aralarında birçok farklılıklar vardır. Kişilik hakkını içermesi nedeniyle konuya ilişkin özel bir Kanun, Yönetmelik ve diğer düzenlemeler mevcuttur. Bağışın hukuka uygun olarak gerçekleŐebilmesi için bağışlayanın, her Őeyden önce gönüllü olması esastır. Menfaat karşılığı gerçekleşen organ ve doku nakli, dava konusu olmaz ancak konunun önemi ceza yaptırımını gerekli kılmıştır. Yargıtay'a ulaŐan davaların neredeyse tamamı (%96), Ceza Mahkemesi'nde görülmüştür. Mevcut ihtiyacı gidermek amacıyla, kişilik haklarına en az müdahaleyle alternatif çareler üretilmiŐtir. Hukuka uygun olarak organ ve doku ihtiyacını karŐılamak için, yeni çözümler belirlenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Bağışlama sözleşmesi, Bilgilendirme, Gönüllülük, İrade, Kişilik Hakkı, Organ ve Doku Bağışı.

*İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Hukuku Doktora Öğrencisi

E-Posta : mehtaptekin100@gmail.com

ORCID ID : 0000-0002-2588-3837

Makale GeliŐ Tarihi :21.06.2022

Makale Kabul Tarihi :07.07.2022

Voluntary Basis in Organ and Tissue Donation

ABSTRACT

Organ and tissue donation is an exceptional donation agreement that deals with the personal rights of the parties. For this reason, there are many differences between the mandate and the contract regulated in the Turkish Code of Obligations. There is a special Law, Regulation and other regulations on the subject since it includes the right of personality. In order for the donation to be realized in accordance with the law, it is essential that the donor is voluntary first of all. Organ and tissue transplantation performed for benefit is not subject to law suit, but the importance of the issue necessitates criminal sanction. Almost all cases (96%) that reached the Court of Cassation were heard in the Criminal Court. In order to meet the current need, alternative remedies have been produced with minimal interference with personal rights. In order to meet the need for organs and tissues in accordance with the law, new solutions should be determined.

Keywords: Donation, Agreement, Information, Organ and Tissue Donation, Personal Rights, Volunteering, Will.

I. GİRİŞ

Tıp alanındaki bilimsel gelişmeler organ ve doku naklini mümkün kılmıştır. Yeni hukuki düzenlemelerle birlikte organ ve doku nakli, ülkemizde ve dünyada insanlığın yararına uygulanabilir olmuştur.

Organ ve doku bağıışı, şüphesiz ki bir insanın başka bir insana sunabileceği en güzel hediyedir zira hediye eden karşısındakine, en kıymetli varlığını sunmuştur. İçeriğinin, bağıışlayanın ve bağıışlananın yaşam hakkıyla doğrudan ilgili olması, bağıışı her açıdan önemli kılmaktadır. Bu nedenle organ ve doku bağıışı süreci, sınırları keskin olarak belirlenmiş bir dizi prosedürü de beraberinde getirir. İstatistik verileri değerlendirildiğinde, yapılan bağıışların mevcut ihtiyacı karşılamadığı görülmüştür.¹Bu sebeple, hukuka uygun olarak bağıış ihtiyacını gidermek için çareler aranmaktadır.

Söz konusu bağıışla ilgili en önemli husus bağıışlamanın, gerçekten de hiçbir menfaat beklemeden² gönüllü olarak gerçekleştirilmesidir.Organ ve doku bağıışında gönüllülük ilkesinin ihlali kamu düzenini olumsuz yönde etkiler bu nedenle, kamu hukuku açısından ceza yaptırımları ve idari yaptırımlar öngörülmüştür.

Gönüllü olmada sınır ise yine ilgili düzenlemelerdir nitekim 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu³(TMK) m. 23 kişiliğın korunması ile ilgili olarak; kişilikten vazgeçme ve kişiliği aşırı sınırlamaya karşı Kanun'un tavrını ortaya koymuş, buna izin vermemiştir. Organ ve doku bağıışında gönüllülük esas iken mevzuatla belirlenen diğere şartlarında sağlanması gerekir.

¹Parlak, Şafak (2009) '**Organ Bağıışı ve Organ Naklinde Ortaya Çıkan Sorunlar**',*Türkiye Barolar Birliğı Dergisi*, Cilt 0, Sayı 83, s. 189, 190; Üstüner, Fadime/ Uysal, Akgül/ Kaya, Barış (2009) '**Giresun Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Organ Bağıışı ve Nakli Hakkındaki Bilgi, Tutum ve Düşünceleri**',*Ankara Üniversitesi Dikimevi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, s. 6; *Organ Nakli*, <https://dortyoldh.saglik.gov.tr/TR.8764/organ-nakli.html>(18.05.2022).

²Acar, H. İbrahim (2007) '**Organ Bağıışının Dinimizdeki Yeri**',*Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 0, Sayı 27, s. 17.

³R.G. 08.12.2001 – 24607.

Kişinin gönüllü olabilmesi için öncelikle, iradesinin sağlıklı* ve serbest olması gerekir. Kişi, hiçbir baskı altında kalmadan, özgür iradesiyle karar vermelidir. Gönüllü olmayı etkileyebilecek diğer bir faktör, gönüllünün bağışlamada bulunduğu konu hakkında yeterli bilgi sahibi olması gerekliliğidir. Neye rıza gösterdiğinin farkında ve bilincinde olarak karar vermelidir. Yeterince bilgi edinilmeden gerçekleşen bağışlama da hukuka aykırıdır. TMK m. 2'den kaynağını alan dürüstlük kuralına uyulmamış olunur sonuç olarak da sözleşme irade sakatlığı nedeniyle iptal edilebilir veya sözleşme görüşmelerinde gerçekleşen kusur (culpa in contrahendo) nedeniyle meydana gelen zarar, sebep olan tarafından karşılanır.⁴TMK m. 23'ün son bölümü, bağışlamada bulunanın sebep göstermeden de bu karardan vazgeçebileceğini açıkça belirtmiştir.

Organ ve doku bağışında gönüllülük esasını açıklayabilmek için öncelikle, Türk Borçlar Kanunu'nda⁵(TBK) düzenlenen bağışlama sözleşmesinin içeriği üzerinde durulacak, sonrasında organ, doku bağışı ve buna ilişkin yasal düzenlemeler konu ile sınırlı olarak ele alınacaktır. Son olarak da bağışlama sözleşmesi ile organ veya doku bağışı arasındaki ilişki, farklar ilgili düzenlemeler doğrultusunda belirlenerek konuya ilişkin uyumsuzluk durumları araştırmaya dahil olacaktır.

*Örneğin, karşı tarafın veya üçüncü kişinin korkutması sonucu gerçekleşen bağış sağlıklı değildir, irade sakatlığı söz konusudur.

⁴Oğuzman, Mustafa Kemal/ Öz, Turgut (2017)**Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 1. Cilt, 15. Bası, İstanbul,s. 77, 78, 79. Diğer bir görüş için bakınız: Eren, Fikret (2019)**Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 24. Bası, Ankara, s. 45. Söz konusu görüşe (Larenz) göre, sözleşme kurulduktan sonra koruma ve edim yükümlülükleri birleşir ve sözleşmeden doğan borç ilişkisine dönüşür dolayısıyla zarar, TBK m. 112'ye dayanılarak talep edilebilir.

⁵R.G. 04.02.2011 – 27836.

II. BAĞIŞLAMA

Bağışlama kelimesinin Türk Dil Sözlüğündeki anlamlarından biri de, bir hak ya da malı karşılık beklemeden birisine verme olarak tanımlanmıştır. Bağışlanan şey ise bağıştır.⁶ Bağışlama, taraflarından birine borç yükleyen iki taraflı bir sözleşmedir.⁷Bağışlama konusunda hukukumuzda yasal düzenleme mevcuttur. Söz konusu düzenlemeyi sırasıyla ele alalım.

A. Bağışlama Sözleşmesi

Bağışlama sözleşmesi konusu, Borçlar Kanununun ikinci kısmında yer alan özel borç ilişkileri başlığı altında, bağışlama sözleşmesi bölümünde, m. 285, m. 298 ve bunların arasındaki maddelerde, tanımı, bağışlama ehliyeti, kurulması, bağışlayanın sorumluluğu ve bağışlamanın ortadan kalkması ana başlıklarında düzenlenmiştir. Bağışlama sözleşmesinin geçerliliği – her sözleşmede olduğu gibi – ilgili Kanunlarda belirtilen geçerlilik şartlarının sağlanmasına bağlıdır.

1. Tanımı

Bağışlama sözleşmesinin tanımını düzenleyen m. 285'e göre bağışlayan, malvarlığından sözleşmenin diğer tarafı olan bağışlanana, karşılıksız olarak bir kazandırmada bulunmayı üstlenmiştir. Anlaşma, sağlar arası sonuç doğurur.Aynı maddenin devamında, bağışlamada bulunabilmek için

⁶*Güncel Türkçe Sözlük*,<https://sozluk.gov.tr/> (14.04.2022).

⁷Nomer, Haluk Nami (2017)**Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 15. Bası, İstanbul, s. 33;*Oğuzman/ Öz*, s. 45; *Eren*, s. 175; Serozan, Rona/Baysal, Başak/Sanlı, Kerem Cem (2019)**Borçlar Hukuku Özel Bölüm**,4. Bası, İstanbul, s. 288; Yılmaz, Merve (2011) '**Bağışlama Sözleşmesinin Sona Ermesi**', İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, s. 204; Yılmaz, Çiğdem Mine (2019)'**Türk Hukukunda Yerine Getirilmiş Bağışlamanın Geri Alınması ve BGB. 313. Çerçevesinde Alman Federal Yüksek Mahkeme Kararının Düşündürdükleri**',*İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, s. 712.

öncelikle hakkın, mal varlığına dahil olması gerektiği belirtilmiştir örneğin, henüz kabul edilmemiş bir mirastan bağışlamada bulunulamaz. Söz konusu maddenin son bölümünde; ahlaki bir ödevin yerine getirilmesinin de bağışlama olarak nitelendirilemeyeceği ifade edilmiştir. Buna göre kişi, yardım etmekle yükümlü olmadığı bir akrabasına ekonomik açıdan destek olması⁸ bağış yerine geçmez zira bu gibi durumlarda, bağışlama sebebi (causadonandi) bulunmamaktadır ayrıca bağışlamada, karşılığında denk bir ivaz bulunmamalıdır.⁹

O halde bağışlama sözleşmesinde bağışlayan, malvarlığından karşı taraf olan bağışlanana, bağışlama sebebiyle, karşılığında denk bir ivaz olmadan bir kazandırmada bulunmayı üstlenmiştir.

2. Bağışlama Ehliyeti

Bağışlama ehliyeti başlığını içeren m. 286'a göre, eşler arasındaki mal rejimi ya da miras hukukundan doğan sınırlamalar dışında ayırt etme gücüne sahip, ergin olan ve kısıtlı olmayan kısaca taraf ehliyeti olan herkes bağışlamada bulunabilir. Aynı başlığı içeren 287. maddeye göre, ergin olmayan, kısıtlı olan/olmayan fakat ayırt etme gücü olan bir kişi, bağışlamayı kabul edebilir. Bağışlananın yasal temsilcisinin, bağışı reddetmesi veya iadesini istemesi durumunda, bağışlama sözleşmesi varlığını sürdüremez.

3. Kurulması

Bağışlama sözleşmesinin kurulmasını içeren 288. maddeye göre bağışlamada, bağışlayanın borç altına girebilmesi, diğer bir ifadeyle geçerliliği,

⁸Nomer, s. 26; Serozan/Baysal/Sanlı, s. 291.

⁹Yavuz, Cevdet/ Acar, Faruk/ Özen, Burak (2018) **Borçlar Hukuku Dersleri (Özel Hükümler)**, 15. Baskı, İstanbul, s. 207; Tongsir, Ferih (1952)'Bağışlama',*İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 18,

ancak sözleşmenin yazılı olarak yapılmasıyla gerçekleşir. Sözleşmenin konusu taşınmaz ise bağışlayan, resmi şekil şartını gerçekleştirerek borç altına girebilir. Aynı maddenin devamına göre, şekil şartına uyulmadığında bağışlayan, edimini ifa ederse elden bağışlama olur ancak resmi şekil şartı gereken sözleşmelerde bağışlama geçerli olmaz, resmi şekil şartının gerçekleştirilmesi gerekir. Türk Borçlar Kanunu m. 289'a göre elden bağışlama, bağışlama konusu olan taşınırın, bağışlanana teslim edilmesiyle gerçekleşmiş olur. Aynı Kanun'un 290. maddesi bağışlamanın, bir koşulun gerçekleşmesi şartı ile de yapılabileceğini belirtirken bağışlayanın bağışlamayı, ölümüne bağlı olarak yaptığı durumda vasiyete ilişkin hükümlerin uygulanacağı ifade edilmiştir.

Söz konusu Kanun'un 291. maddesi bağışlamanın, yüklemeli olarak da yapılabileceğini, böyle bir durumda bağışlananın yüklemeleri yerine getirmesi gerektiğini, kamu yararına bir yüklemeli bağış yapılmışsa da bağışlayanın ölümünden sonra ilgili kamu kurumunun bağışlamaya konulmuş olan yüklemeyi/ yüklemeleri talep edebileceğini ifade eder. Aynı maddenin devamında, bağışlanan şeyin değerinin yüklemeden/ yüklemelerden az olduğu ve aradaki farkın da bağışlanana iade edilmediği durumda bağışlananın, yüklemeyi yerine getirmekten kaçınabileceği belirtilir.

Türk Borçlar Kanunu'nun 292. maddesi bağışlayanın sözleşmeye, bağışlananın kendisinden önce ölmesi durumunda, bağışlanan şeyin tekrar kendisine ait olması şartını koyabileceğini ifade eder. Bağışlama konusu bir taşınmaz ise bağışlayana dönme koşulunun, tapu siciline şerh verilebileceği belirtilir. Aynı Kanun maddesinin 293. maddesine göre bağışlayan, bağışlananın kabul beyanına kadar, önerisini geri alabilir.

4. Bağışlayanın Sorumluluğu

Bağışlayanın sorumluluğunu ele alan 294. maddeye göre bağışlayan, ağır kusuruyla bağışlamadan doğan bir zarara neden olduysa, bağışlanana karşı sorumlu olur aksi halde sorumlu olmaz. Maddenin devamında bağışlayanın, bağışlama konusuyla ilgili ayrıca garanti sözü vermesi durumunda, bununla sorumlu olacağı belirtilmiştir.

5. Bağışlamanın Ortadan Kalkması

Türk Borçlar Kanunu'nun 295. maddesine göre bağışlananın,bağışlayanın yakınlarına veya bağışlayana karşı ağır bir suç işlemesi, bağışlayana veya onun ailesinden birine karşı kanundan doğan yükümlülüklerine önemli ölçüde aykırı bir davranış sergilemesi ve yüklemeli bağışta geçerli bir sebep olmadan yüklemeyi yerine getirmemesi durumunda bağışlayan, elden bağışlamanın veya yerine getirdiği bağış taahhüdünün iadesini isteyebilir. Ancak bağışlananın, istem tarihindeki zenginleşmesi dikkate alınır.

Bağışlama borcu altına giren kişi, elden bağışlayacağı malın iadesini gerektirecek bir sebep varsa, ekonomik açıdan durumunda değişiklik olduğu için borcun ifası zorlaşmışsa ve aile içi yükümlülükleri artmış bu nedenle de ifa güçlüğü söz konusuysa,borcundan vazgeçebilir (TBK m. 296) ve ifada bulunmaz. Aynı maddenin son bölümünde, bağışlama borcu altına girenin ifa güçlüğü belirlenir ya da iflası gerçekleşirse, borcu ortadan kalkar.

Aynı Kanun'un 297. maddesine göre bağışlayan, sebebini öğrendiği günden itibaren bir yıl içinde ifada bulunduğu edimi geri alabilir. Bir yıllık süre içinde bağışlayan ölürse, geri alma hakkını mirasçılar kalan süre içinde kullanabilirler. Maddenin devamında, mirasçıların da geri alma sebebini öğrendikten sonra bir yıl içinde edimin iadesini talep edebilecekleri

belirtilmiştir. Ayrıca bağışlanan, hukuka aykırı bir şekilde ve kasten bağışlayanı öldürür veya bağışlayanın söz konusu hakkı kullanmasını engellerse, mirasçılar bu hakkı kullanabilirler. Bağışlama Sözleşmesi ile ilgili son maddeye göre (TBK m. 298), taraflar aksini kararlaştırmamışlarsa dönemsel edimli bağış, bağışlayanın ölümü ile sonlanır.

II. ORGAN VE DOKUBAĞIŞINDA GÖNÜLLÜ OLMA

Organ ve doku bağışı, ilgili Kanun, Yönetmelik ve diğer düzenlemelerde belirtilen bir çok prosedür ve uygulamayı beraberinde getiren bir sözleşmedir zira söz konusu bağışlama, tarafların kişilik haklarını içerir. Kişilik haklarını konu edinen bağışlama, kural olarak hukuka aykırıdır ancak başta gönüllülük olmak üzere, kanunla belirlenen bazı koşulların varlığı, bağışı caiz kılar. Tarafı olduğumuz İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'nde (m. 19, m. 21, m. 22), en son 2013 yılında Türk Tabipler Birliği'nin de katkısıyla güncellenen¹⁰ Helsinki Bildirgesi'nde (m. 32), 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda (m. 17), 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu'nda (m. 23), 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda (m. 26, m. 27), 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nda (m. 91 vd.) ve diğer düzenlemelerde konuya ilişkin hükümler bulunmaktadır. 2238 Sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun ile Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği'nin

Sayı: 3-4, s. 906; Demiral, Meltem (2011) '**Şartlı Bağışlama**', Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 136.

¹⁰*DTB Helsinki Bildirgesi, Türk Tabipler Birliği'nin de Katkısıyla Güncellendi*, https://www.ttb.org.tr/haberarsiv_goster.php?Guid=67329bf4-9232-11e7-b66d-1540034f819c(16.06.2022).

tamamı konuya özgü özel düzenlemelerdir. Konunun önemi, düzenlemelerde kazuistik yaklaşımı gerekli kılmıştır.

A. İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi

Ülkemizin de 2003 yılında taraf olduğu Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'nde¹¹ konuya ilişkin hükümler bulunmaktadır. Nakil amacıyla canlı vericilerden organ ve doku alınması başlıklı 6. bölümünde yer alan 19. maddesine göre nakil, alıcı için gerekli olduğunda, ölüden alınmadığı ve başka tedavi yöntemleriyle ihtiyacın karşılanamadığı durumlarda yapılabilir. Maddenin devamında, gönüllünün bağışla ilgili aydınlatılması ve bu konuda belirlenmiş şekil şartına da uyulması gerektiği belirtilir. İlgili madde, gönüllünün yeterince bilgilendirilmesini ifade etmekle birlikte, gönüllünün kişilik hakkına müdahalenin son çare olarak uygulanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bilgilendirilmek, gönüllülüğün önkoşuludur.

Gönüllü olmak, karşılığında menfaat beklememektir. Aynı sözleşmenin, ticaret kazanç yasağı ve insan vücudundan alınmış parçalar üzerinde tasarruf başlıklı 7. bölümünün 21. maddesi, insan bedeni ile ilgili naklin bir menfaat karşılığında yapılamayacağını ifade eder. 22. maddede ise her hangi bir tıbbi müdahale sonrası çıkarılan parçaların da yine, yeterli bilgilendirme ve şekil şartı yerine getirilerek kişinin gönüllü olarak rızası sonucu başka bir amaç için kullanılabileceğini veya saklanabileceğini öngörür. İlgili madde gönüllülüğe vurgu yaparken, insan bedeninin küçük, büyük, kullanılabilir, kullanılamaz her parçasının aynı usul ve esasla değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çeker. Tarafı olduğumuz uluslararası anlaşmaları iç hukukumuzla yansıtmakla yükümlüüz

¹⁴R.G. 09.11.1982 – 17863.

(T.C. Anayasası m. 90) bu nedenle söz konusu sözleşmenin, bu araştırmaya dahil etmesi zorunludur.

B. Dünya Tıp Birliği (WMA) Helsinki Bildirgesi

Dünya Tıp Birliği (WMA) Helsinki Bildirgesi¹² kişisel veri ya da materyal üzerinde yapılan araştırmaları da içeren, gönüllülerin katılım sağladığı araştırmalarda etik ilkeleri ele alır. Bildirge'nin 32. maddesinde, söz konusu kişisel veri veya materyallerin bulunduğu biyobankalar ve bunun gibi kuruluşlarda gerçekleştirilecek araştırmalar için hekimin, verilerin kullanımı için izin alması gerektiği, bunun mümkün olmayacağı istisnai durumlarda ise, etik kurulun izninden sonra araştırmasını gerçekleştirebileceği belirtilmiştir. Etik kurul temelde, gönüllüyü desteklemek ve onun güvenliği için faaliyette bulunsa da araştırmacının en güvenli yoldan ilerlemesini sağlayarak ona da rehberlik eder. Söz konusu Bildirge kapsamında ilk etik komisyon 1952 yılında kurulmuş, gönüllülerin araştırmalara dahil olması nedeniyle taslak metin, 1961 yılında oluşturulmuştur.¹³

C.2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası

2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda¹⁴ gönüllülükle ilgili doğrudan bir ibare bulunmasa da m. 17'nin bir bölümü, müdahale için tıbbi bir zorunluluk olması gerektiğini (sınırı belirleme açısından), istisnaların kanunla öngörülmesi gerektiğini ve rızanın alınması gerektiğini belirtmiştir. Rızanın

¹²Dünya Tıp Birliği

,https://www.arel.edu.tr/files/website/kurullar/etik_kurulu/helsinki_bildirgesi.pdf

(17.06.2020).

¹³Öztoprak, Ümit Yaşar/ Ersoy, Mesut/ Karahancı, Onur Naci/ Örnek Büken, Nuket (2016) 'Helsinki Bildirgesi'nin Biyoetik ve Biyopolitikalar Bağlamında İzini Sürmek', *Journal of Clinical and Experimental Investigations*, Cilt 7, Sayı 1, s. 110.

¹⁴R.G. 09.11.1982 – 17863.

alınması her zaman, kişinin aynı zamanda gönüllü olduğu anlamına gelmeyebilir. Kişinin yoğun baskı altında vermiş olduğu rıza örnek verilebilir.

D. 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu

4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 23. maddesinin birinci ve ikinci fıkrası, kişiyi kişiden de korumayı amaçlamış, bireyin kendi kişiliğine rızasıyla da olsa zarar vermesine açıkça yasak getirmiştir. Son fıkrasında, koşullar yerine getirildiğinde biyolojik maddelerin naklinin mümkün olduğunu ancak biyolojik madde vermeye borçlanmış (bağışlama) olan kişiden, edimin ifasının istenemeyeceği belirtilmiştir. Bu nedenle de dava konusu olamaz. Söz konusu madde, gönüllü olmaya engel olabilecek yaptırımın önünü kesmiş, diğer taraftan da gönüllü olmanın sınırını çizmiştir.

E. 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu

6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun 26. maddesine göre sözleşmenin tarafları, kanunla belirlenen sınırlar çerçevesinde sözleşmenin konusunu özgürce belirleyebilirler. Organ ve doku bağışı da söz konusu belirlemelerden birisidir. Devamındaki 27. maddenin bir bölümünde ise sözleşmelerin, kanunun emredici hükümlerine, ahlaka, kamu düzenine ve kişilik haklarına aykırı olmaları durumunda geçersiz olacağı açıkça ifade edilmiştir. Organ ve doku bağışı konusu, kanunla sınırları belirlenmiş, istisnai bir sözleşmedir ve sözleşmede gönüllü olmak esastır. Başta, karşılık belirlemek gibi aksi durumlar, sınırların dışına çıkılmasına sebep olur ve sözleşmeyi geçersiz kılar.

F. 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu

5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun¹⁵(TCK) 91., 92., ve 93. maddeleri konuyla ilgilidir. Organ veya doku ticareti başlıklı 91. maddesine göre, hukuken

¹⁵R.G. 12.10.2004 – 25611.

geçersiz bir rızaya dayanılarak (menfaat karşılığında) bir kişiden doku ve/ veya organ alınması, belirli bir süre hapis cezasıyla sonuçlanır. Aynı maddenin 2., 3., 4., 5., 6. ve 7. fıkralarında da temelini hukuken geçersiz rızadan alan suçun farklı durumları ele alınmıştır. Aynı maddenin 8. fıkrasında ise, ilk fıkrada bahsedilen suçun, işlenmesi sonucu kişinin (dokusu/ organı alınan kişi) ölmesi durumunda kasten öldürme suçuna ilişkin hükümlerin uygulanacağı belirtilmiştir.

Aynı Kanun'un 92. maddesinde kişinin, ekonomik veya sosyal nedenlerle organ veya dokusunu satması durumunda, cezada indirim ya da somut olaya göre ceza verilemeyebileceği belirtilmiştir. Zorunluluk halinde, kişinin iradesi sağlıklı değil, sakattır. Kanun koyucu, zorunluluk halinin istismarını önlemek için ceza vermektan tamamen vazgeçmemiştir.

Kanun'un devamındaki madde olan 93, organ veya dokularını satan kişileri, suçun belirli aşamalarından vazgeçirmeyi amaçlayarak duruma göre, ya hiç ceza vermemiş ya da cezada indirim yoluna gitmiştir.

Ceza Hukuku bir Kamu Hukuku dalıdır dolayısıyla hükümlerinin büyük bir çoğunluğu kamu düzenini sağlamaya yöneliktir. Söz konusu hükümlerle, organ ve doku nakline menfaat karşılığı rıza vermenin önünü kesme, suç yoluna girmiş kişiyi bundan vazgeçirme böylelikle kamu düzenini sağlama hedeflenmiştir.

G. 2238 Sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun

2238 Sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun,¹⁶ genel hükümler, yaşayan kişilerden organ ve doku alınması, ölüden organ ve doku alınması ve ceza hükümleri ana başlıklarını içeren dört bölümden oluşmaktadır. Söz konusu Kanun'un 3. maddesi, organ ve doku

¹⁶R.G. 12.10.2004 – 25611.

naklinin herhangi bir çıkar veya bedel karşılığında yapılmasını açıkça yasaklayarak gönüllülüğü esas almıştır. Bağışlama sözleşmesi ile aralarındaki farklar açıklanırken Kanun'un ilgili maddeleri üzerinde durulacaktır.

H. Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği

Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği,¹⁷ amaç, kapsam, dayanak ve tanımlar, ulusal koordinasyon kurulu ve bilimsel dayanışma komisyonları, organ ve doku nakli hizmetleri yönetimi, organ ve doku nakli merkezleri ve diğer hizmet birimleri, çeşitli ve son hükümler ana başlıklarını içeren beş bölümden oluşmaktadır. Organ ve doku dağıtımını esaslarını düzenleyen 15. maddeye göre organ ve doku nakli merkezlerinin, ilgili kurum tarafından belirlenen ücretler dışında, hastalardan ek ücret alamayacağını, aksi halde idari yaptırıma maruz kalacağını belirtir. Canlıdan organ bağıışı ve nakli başlığını içeren devamındaki maddenin bir bölümünde, akraba dışı canlı vericiden organ ve doku naklinin yapılabilmesi için, etik komisyonun buna onay vermesi gerektiği belirtilmiştir. Amaç, gönüllülük başta olmak üzere, bağışlamanın hukuka uygunluğunu tespit etmektir. Bağışlama sözleşmesi ile aralarındaki farklar açıklanırken konu çerçevesinde söz konusu Yönetmelik'in ilgili maddeleri üzerinde durulacaktır.

İ. Diğer Düzenlemeler

Konula ilgili diğer düzenlemeler, İnsan Doku ve Hücreleri ile Bunlarla İlgili Merkezlerin Kalite ve Güvenliği Hakkındaki Yönetmelik,¹⁸Kordon Kanı Bankacılığı Yönetmeliği¹⁹ve Hasta Hakları Yönetmeliği'dir.²⁰İnsan Doku ve

¹⁷R.G. 01.02.2012 – 28191.

¹⁸R.G. 27.10.2010 – 27742.

¹⁹R.G. 05.07.2005 – 25866.

²⁰R.G. 01.08.1998 – 23420.

Hücreleri İle Bunlarla İlgili Merkezlerin Kalite ve Güvenliği Hakkında Yönetmelik' in 14. maddesi bağışın, gönüllülük esasına dayalı olarak yapılması gerektiğini, karşılığında menfaat içeren reklam ve tanıtım faaliyetlerinin gerçekleştirilemeyeceğini, açıkça belirtmiştir. Konu çerçevesinde ilgili maddeler üzerinde, gerekirse durulacaktır.

III. BAĞIŞLAMA SÖZLEŞMESİ İLE ORGAN VE DOKU BAĞIŞI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Organ ve doku bağışı pek çok yönüyle normal bağıştan farklıdır, söz konusu farkları ele alalım. İnsan bedeni, Türk Borçlar Kanunu m. 285'de ifade edilen malvarlığı haklarına değil, Türk Medeni Kanunu'nun birinci kitabında yer alan kişi varlığı haklarına dahildir. Bağışlama kişilik hakkı ile olduğu gibi kazandırmada yine, kişilik hakkıyla ilgilidir.TBK m. 27'nin bir bölümünde, geçerli olabilmesi için bir sözleşmenin, kişilik haklarına aykırı olmaması gerektiği belirtilmiştir.İlgili özel Kanun'unda düzenlenmiş olan, kişilik haklarını içeren organ ve doku bağışı sözleşmesi ise geçerlidir.

Bağışlama sözleşmesi sağlar arası sonuç doğurur ancak Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun'un ilgili maddeleri (m. 11 vd.) uyarınca bağışlama, beyin ölümü sonrası da gerçekleşebilmektedir. Söz konusu durumda, organ ve doku nakli kural olarak bağışlama sonucu gerçekleşirken aynı Kanun'un ilgili maddesinde (m. 14), kişinin bağışta bulunmadığı durumda da gerçekleşebileceği belirtilmiştir.Ancak bu şartlarda gerçekleşen nakil, bağış olarak nitelendirilemez zira Kanun maddesinde de bağış ibaresi bulunmamaktadır. Bununla birlikte aynı maddede, yasal temsilci iradesiyle de naklin gerçekleşebileceği ifade edilmiştir.Bu durumda da bağış söz konusu olmamaktadır. Kordon Kanı Bankacılığı

Yönetmeliği'ne göre (Ek 1) saklanan kordon kanı, belirli bir süre sonra veya belirlenen süre içinde ödeme yapılmazsa otomatik olarak ihtiyacı olan başka kişilerin kullanımına açık hale gelir (bedelsiz), aksi halde kan zayi olacaktır. Son durumda da bağışlama söz konusu değildir.

Bağışlama sözleşmesinde, bağışlanan şey karşılığında denk bir ivaz bulunmamalıdır. Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği'nin ilgili maddelerine (m. 4/ ç), m. 16/ 6)) göre, denk ivaz mümkündür. Bu durumda bir istisnadır, aslında temelinde bağışlama niyeti bulunmaktadır amaç, organa/dokuya ihtiyacı olan daha fazla hastanın yararlanabilmesidir. Bir kişi, bir hastaya bağışta bulunuyor, karşılığında başka bir kişi, başka bir hastaya bağışta bulunuyor. Bir bağışlama anlaşması, diğerinin karşılığıdır. Her bir anlaşmada, esaslı unsur olan gönüllülük bulunmasa da her iki anlaşma birlikte değerlendirildiğinde, gönüllülük içermektedir. İki hastanın, yaşamını daha konforlu devam ettirebilmesi veya yaşama tutunabilmesi hedeflenmiştir.

Bağışlama sözleşmesinde kural olarak, fiil ehliyetine sahip olan herkes bağışta bulunabilir, İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'nin ilgili maddesinde (m. 20), belirli sınırlar çerçevesinde naklin mümkün olduğu belirtilmiştir, yasal temsilcinin iradesi esas alınır. Kordon Kanı Bankacılığı Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri de (m. 19 vd.) naklin mümkün olduğunu belirtir. Ayrıca, fiil ehliyetine sahip kişinin organ ve doku bağışında bulunabilmesi için, tıbbi açıdan da uygun olması gerekir.

Kural olarak, ayırt etme gücü olan kişi bağışı kabul edebilirken, düzenlemelerle belirlenmiş sınırlar çerçevesinde herkes, organ ve doku bağışını kabul edebilir.

Organ ve doku bağışısı, ilgili Kanun'da belirtilen (m. 6, 14), resmi yazılı şekil şartına tabidir, bağışılama sözleşmesinde de borç altına girme yazılı şekle tabidir, resmi şekil şartının arandığı durumlar da mevcuttur.

Bağışılama sözleşmesinde, kabul beyanına kadar geçen süre içinde öneri geri alınabilirken, organ ve doku bağışısında nakil gerçekleştirilene kadar geçen süre içinde geri almak (Biyotıp Sözleşmesi m. 5, TMK m. 23) mümkündür.

Bağışılama gerçekleştirildikten sonra belirli şartlar dahilinde bağışılamanın, bağışılama konusunun geri verilmesini isteyebilirken, organ ve doku bağışısında bu mümkün değildir.

Bağışılama sözleşmesinde, aksi bir anlaşma yoksa, dönemsel edimli bağışılama bağışılamanın ölümü ile sona ererken, organ ve doku bağışısı, beyin ölümü (m. 11) veya tıbbi ölüm sonrası (araştırmalar için) da gerçekleştirilmektedir. Araştırmalara katkı sağlamak için gerçekleştirilen bağışılama, bağışısı kabul eden ilgili kurumdur.

Organ ve doku bağışısında bağışılamanın, ilgili Kanun'da (m. 7) ifade edilen hususlarda bilgilendirilmesi esastır. Bağışılama gerçekleşmeden önce, gerekli tahlil ve incelemelerin (m. 9) yapılması zorunludur.

Bağışılamanın gönüllü olarak gerçekleşmesi için ilgili Kanun'un Ek Madde 2'sinde vericiyle, belirli bir süre evli olma, dördüncü derece akrabalık ilişkisi vb. kriterler belirlenmiştir. Bağışılamanın, gerçekte de menfaatsiz olduğunu belirlemek için etik kurul değerlendirmesi yapılır.

Türk Borçlar Kanunu'nda düzenlenen bağışılama sözleşmesi ile özel Kanun'la düzenlenen organ ve doku bağışılama sözleşmesi arasındaki en önemli yakın ilişki ise, her ikisinin de özüne karşılıksız kazandırmanın hakim olmasıdır.

A. Organ ve Doku Bağışına İlişkin Uyuşmazlıklar

Organ ve doku bağışlama sözleşmesinin tarafları olan bağışlayan ve bağışlanan, görünürde bağışlama gerçekte ise satış sözleşmesi gerçekleştirebilirler. Nitelikli muvazaa anlaşmasının söz konusu olacağı bu durumda, görünürdeki bağışlama sözleşmesi gerçek iradeye dayanmadığı için kesin hükümsüz, gerçek iradeye dayanan satış sözleşmesi ise bir sözleşmenin geçerliliği için gerekli şartları taşımadığı için yine, kesin hükümsüz olacaktır.

Eksik borç olarak nitelendirileceği için, biyolojik madde verme borcu altına giren tarafın, borcunu ifa etmediği durumda edim, dava konusu da olamaz.²¹Bazı görüşler, sözleşme konusunun malvarlığını içermemesi nedeniyle eksik borç olarak belirtilmesini uygun görmemektedirler.²²Kanaatimizce, bu konuyu içeren bağışlama sözleşmesi istisnadır dolayısıyla nitelendirilebilir. Ayrıca, TMK m. 23'te, 'biyolojik madde verme borcu altına girmiş olandan edimini yerine getirmesi istenemez' ibaresi bulunmaktadır. Hükmün bir amacı da bağışçının gönüllü olarak bağışta bulunabilmesini sağlamaktır.²³

²¹Vural, Abdülgaffar (2017)'**Türk Hukukunda Organ ve Doku Nakli**', Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Disiplinler arası Adli Bilimler Anabilim Dalı, Sağlık Hukuku Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 22; Ünğan, Büşra (2019)'**Medeni Hukukta Eksik Borç Kavramı**', Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 45. Eksik borç kavramı ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: *Nomer*, s. 25, 26, 27; *Eren*, s. 90; Şahan, Gökhan (2020)'**Eksik Borçların İleri Sürülmesinin Hukuki Niteliği**',*Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Cilt 0, Sayı 15, s. 401; Emiroğlu, Haluk (2002) '**Roma Hukuku'nda Eksik Borç (Obligatio Naturalis) Olarak Doğan Borçlar**',*Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 4, s. 80.

²²Buz, Ahmet Gökhan (2020) '**Eksik Borçlar**', Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 164.

²³Parlak,s. 207; *Vural*, s. 22.

Türk Borçlar Kanunu m. 81’de hukuka ya da ahlaka aykırı bir sonucun gerçekleşmesi amacıyla verilen şeyin geri istenemeyeceği belirtilmiştir. Organ ve doku bağıışı hukuka aykırı bir şekilde gerçekleşirse, iadesi de mümkün olmaz. Bağışlama yerine satış sözleşmesi yapıldığını varsayalım. Organını/ Dokusunu satan taraf, alacağını elde edemediğinde dava yoluyla para edimini talep edemeyecektir ancak aynı maddenin devamında belirtildiği gibi hakim, paranın Devlet’e mal edilmesine karar verebilir.

Canlı vericiden organ ve doku almada vericinin özgür iradesiyle bağıışta bulunmasına, hastanın/ hasta yakınlarının (alıcı) fiziksel veya psikolojik baskıda bulunması engel olacaktır. Söz konusu durumu belirleme etik kurulun sorumluluğundadır.

Yargıtay’ın konuyla ilgili kararları aranıldı.²⁴ Ulaşılan 25 kararın 1’i Asliye Hukuk Mahkemesi’nde (alacak davası), 16’sı Asliye Ceza Mahkemesi’nde (organ veya doku ticareti) ve kalan 8’i de Ağır Ceza Mahkemesi’nde (organ veya doku ticareti) görülmüştür. Ceza Mahkemeleri’nde görülen davaların 8’inde sanığa, organ veya doku ticareti suçunun yanında başka suç tiplerinin de isnat edildiği gözlemlendi.

Anayasa Mahkemesi’nin konuyu içeren bireysel başvuru kararları aranıldı²⁵ ancak olmadığı görüldü. İlk Derece Mahkemeleri’nin de konuyu ihtiva eden kararları aranıldı, konuya ilişkin kararların bulunmadığı tespit edildi.²⁶

²⁴*Yargıtay Karar Arama*

,<https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/> (07.05.2022).

²⁵*T.C. Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası,*

<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?KelimeAra%5B%5D=organ+nakli> (07.05.2022).

²⁶*Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri Kararları Arama*

Konuya ilişkin, Hukuk Mahkemeleri'nde görülmüş bir davaya ulaşılamamasının nedeni, hukuka aykırı olarak kurulan sözleşmede dava yoluna gidilememesidir. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde görülen 1 adet dava doğrudan organ ve doku nakline ilişkin olmayıp, dolaylı olarak gelişen bir alacak davasıdır. Ancak hukuka uygun olarak kurulmuş (gönüllü olarak) olan bir organ ve doku bağışısı sözleşmesi sürecinde, hukuka aykırı durumlar söz konusu olabilecektir dolayısıyla dava konusu da olabilir.

Ceza hukukundan doğan sorumluluk dışında, düzenlemelerin öngördüğü kurallara aykırı davranma durumunda idare hukukundan doğan sorumluluk ve idari yaptırımlar (Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği m. 22, İnsan Doku ve Hücreleri İle Bunlarla İlgili Merkezlerin Kalite ve Güvenliği Hakkında Yönetmelik m. 31) öngörülmüştür.

SONUÇ

Organ ve doku bağışısı istisnai bir bağışlama sözleşmesidir. İstisnasını, kişilik hakkını içermesinden almaktadır. Bu nedenle, bağışlama sözleşmesi ile aralarında birçok farklılıklar bulunmaktadır. Bağışın konusu ve geçerliliği, kişilik süresince gerçekleştirilebilmesi, denk ivaz durumu, kişinin ehliyeti, şekil şartı, önerinin geri alınması, bağışlama gerçekleştikten sonra önerinin geri alınması ve ölüm sonrası bağışlama hususlarında farklılıklar bulunmaktadır. Konuya ilişkin, ulusal ve uluslararası mevzuatta hükümler bulunmakla birlikte özel düzenlemeler de mevcuttur.

,<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/adli-yargi-ilk-derece-mahkemeleri-kararlari> (07.05.2020).

Temyiz Mahkemesi tarafından görülen davaların büyük bir çoğunluğunun (%96), organ veya doku ticareti suçu ile Ceza Mahkemeleri'nde ikame edildiği gözlemlendi.

Konuya istisna getirilmesinin amacı, kişilik haklarına en az müdahale ile hastaların yaşamaya devam edebilmelerini sağlamak, yaşam kalitesini en yüksek seviyeye getirmek ve bilimin nimetlerinden en yüksek mertebede faydalanmaktır. İstisnalar, zarar-yarar dengesi üzerine kurulmuştur. Aslına bakıldığında, insan bedenine yapılan tıbbi müdahalelerde kural olarak hukuka aykırıdır ancak, söz konusu müdahale sonrası insanın sağlığına kavuşması bundan menfaat sağlaması, istisnanın oluşturulmasına neden olmuştur. Organ ve doku bağışının hukuka aykırı olarak gerçekleşmesi, bir tarafa hak kazandırırken diğer tarafa hak kaybettirecektir. Mevcut ihtiyacı karşılamada, kişilik hakkı ihlal edilmeden gönüllülük esasına dayanılarak çözüm önerilerinin geliştirilebileceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- ACAR**, H. İbrahim:Organ Bağışının Dinimizdeki Yeri, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 0, Sayı 27, 2007, ss. 17–30.
- BUZ**, Ahmet Gökhan (2020) ‘Eksik Borçlar’, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- DEMİRAL**, Meltem (2011) ‘Şartlı Bağışlama’, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Özel Hukuk Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- EMİROĞLU**, Haluk:Roma Hukuku’nda Eksik Borç (ObligatioNaturalis) Olarak Doğan Borçlar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 51, Sayı 4, 2002, ss. 73-82.
- EREN** Fikret: Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 24. Bası, Ankara, 2019.
- NOMER** Haluk Nami: Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 15. Bası, İstanbul, 2017.
- OĞUZMAN** Mustafa Kemal, ÖZ Turgut: Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 1. Cilt, 15. Bası, İstanbul, 2017.
- ÖZTOPRAK**, Ümit Yaşar/ **ERSOY**, Mesut/ **KARAHANCI**, Onur Naci/ **ÖRNEK BÜKEN**, Nüket: Heksinki Bildirgesi’nin Biyoetik ve Biyopolitikalar Bağlamında İzini Sürmek,Journal of Clinicaland ExperimentalInvestigations, Cilt 7, Sayı 1, 2016, ss. 110-118.
- PARLAK**, Şafak:Organ Bağışı ve Organ Naklinde Ortaya Çıkan Sorunlar, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Cilt 0, Sayı 83, 2009, ss. 189-222.
- SEROZAN** Rona, **BAYSAL** Başak, **SANLI** Kerem Cem: Borçlar Hukuku Özel Bölüm, 4. Bası, İstanbul, 2019.

- ŞAHAN**, Gökhan: Eksik Borçların İleri Sürülmesinin Hukuki Niteliği, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, Cilt 0, Sayı 15, 2020, ss. 401-421.
- TONGSİR**, Ferih: Bağışlama, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 18, Sayı 3-4, 1952, ss. 903-987.
- ÜNĞAN**, Büşra (2019) ‘Medeni Hukukta Eksik Borç Kavramı’, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÜSTÜNER**, Fadime/ UYSAL, Akgül/ KAYA, Barış:Gaziantep Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Organ Bağış ve Nakli Hakkındaki Bilgi, Tutum ve Düşünceleri, Ankara Üniversitesi Dikimevi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, 2009, ss. 1-8.
- VURAL**, Abdülğaffar (2017) ‘Türk Hukukunda Organ ve Doku Nakli’, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Disiplinlerarası Adli Bilimler Anabilim Dalı, Sağlık Hukuku Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YAVUZ** Cevdet, ACAR Faruk, ÖZEN Burak: Borçlar Hukuku Dersleri (Özel Hükümler), 15. Baskı, İstanbul, 2018.
- YILMAZ**, Çiğdem Mine:Türk Hukukunda Yerine Getirilmiş Bağışlamanın Geri Alınması ve BGB. 313. Çerçevesinde Alman Federal Yüksek Mahkeme Kararının Düşündükleri, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 10, Sayı 2, 2019, ss. 712-727.
- YILMAZ**, Merve (2011) ‘Bağışlama Sözleşmesinin Sona Ermesi’, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.